

TIPOLOGIA MIȘCĂRILOR SOCIALE DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN EVUL MEDIU ȘI LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

Nicolae Edroiu *

Abstract: *The study realizes a typology of the social movements that took place in the Romanian Lands during the Middle Ages and at the beginning of the Modern Age. Based on a structural analysis, the significant conclusions of the study disclose the causes, outbreak and development of the social movements. At first they aimed to stabilize the feudal relationships and the misuses of the landlords, but later, beginning with the 18th century, the social movements – and this is the case, in particular, of Horea's Uprisal in 1784 – intended their abolishment, as well as the eradication of serfdom, as the majority of the peasants was made up of the serfs living on the noble, boyar, church and state domains.*

Keywords: social movements, Middle Ages, Modern Age, Romanian Lands

Studiul mișcărilor sociale din trecut a stat și în istoriografia românească în strânsă legătură cu interesul acesteia pentru cercetarea vieții sociale. Preocupările istoriografiei românești în direcția investigării vieții sociale din Țările Române le înregistrează relativ târziu, impulsionate fiind în perioada premergătoare Revoluției democratice din secolul al XIX-lea. Cronistica medievală s-a mișcat – și în cazul românesc – între letopisețul aulic, voievodal și cronica boierească, nobiliară, de partidă, oricum angajată de partea feudalității, din care motiv ea n-a încorporat problematica socială la dimensiunea reală a acesteia¹.

În cronica boierească, țărănul e tratat în raport de boier, respectându-se ierarhia socială din Feudalism, consfințită în planul juridic și politic-instituțional de statul de esență feudală. În asemenea context, cronica boierească introduce explicații exterioare cauzelor reale, de natură socială, atunci când trebuie să trateze mișcările sociale din Evul Mediu. Este cazul lui Miron Costin, în a cărui cronică – după cum s-a mai observat – avem cea dintâi cuprindere într-un text istoriografic românesc de nivel cronicăresc a unei răscoale țărănești², dar și al lui Radu Greceanu pentru o situație similară din Țara Românească de la sfârșitul aceluiași veac al XVII-lea³.

Trecând prin momentul Dimitrie Cantemir, care ne-a lăsat o radiografie a structurii sociale din vremea sa, cu încercarea de a-l defini pe țărăn⁴, istoriografia

* Prof. univ. dr., membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului de Istorie „G. Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: nedroiu@yahoo.it

¹ Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, Edit. Dacia, 1973, p. 25-44.

² *Ibidem*, p. 31.

³ *Ibidem*.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Edit. Academiei, 1973, p. 296-303.

vieții sociale se găsește într-o nouă etapă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Marile mișcări țărănești din Transilvania medievală au fost de natură să ofere argumentele „istorice”, din trecut, luptei politico-naționale și sociale a românilor din această parte a teritoriului românesc la începutul Epocii Moderne și scrierilor militante ale cărturarilor români. Astfel, răscoala de la Bobâlna din 1437-1438, la care au participat țărani români și unguri deopotrivă, este reținută de mișcarea *Supplexului* ca argument pentru egala îndreptățire a națiunii române cu celelalte națiuni din Principatul Transilvaniei⁵. Iar în preajma Revoluției de la 1848-1849, Avram Iancu, în fața conservatorismului nobilimii maghiare din Transilvania, care amâna eliberarea țăranimii din iobăgie⁶, rostea asupra acesteia sentința politică: „Nu cu argumente filosofice și umanitare vei putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea, ca Horea!”⁷

Era, de altfel, perioada când istoria țăranimii române din Transilvania se cerceta în conexiune cu Răscoala lui Horea, ultima ei ridicare la luptă pentru dreptate socială și eliberare națională. Era vremea Iluminismului și a sintezei istorice, realizată prin marele efort al reprezentanților Școlii Ardelene, când problematica iobăgiei înseși se încorporează în sinteza de istorie națională a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai. În lucrările lor găsim referiri și la răscoalele țărănești din Transilvania din anii 1437, 1514, 1784⁸.

Sub impactul revoluției pașoptiste, desigur, se înregistrează o apropiere insistentă a cercetării istorice de viața socială. Astfel, Nicolae Bălcescu, A. Treboniu Laurian, Alexandru Sterca-Șuluțiu și Al. Papiu-Ilarian⁹, care au prefațat, prin cercetările lor, lucrarea monografică a lui Nicolae Densușianu asupra istoriei Răscoalei lui Horea, apărută la centenarul acesteia¹⁰.

Continuată de George Barițiu¹¹ și mai apoi de I. Lupaș, cercetarea istoriei mișcărilor țărănești, în general a istoriei țăranimii, a fost impulsionată, în istoriografia românească, de răscoala țărănească din anul 1907¹².

⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 13-18.

⁶ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 425-430.

⁷ Iosif Sterca Șuluțiu, *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, 1897, p. 5-6.

⁸ Vezi *Introducerea* lui Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor la *Școala ardeleană*, I, București, Edit. Minerva, 1983.

⁹ Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea (1784-1785)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1976, *Introducere*, p. 13-15.

¹⁰ Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria. 1784-1785*, București, 1884, 519 p.

¹¹ Nicolae Edroiu, *Centenarul răscoalei lui Horea și publicistica românească din Transilvania. Aportul lui George Barițiu*, în volumul *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1984, p. 268-280.

¹² Aurel Răduțiu, *op. cit.*

Marea Unire din 1918 a deschis noi posibilități de investigare, cu deosebire în jurul Universității din Cluj și a Institutului de Istorie Națională creat aici. Școala istorică clujeană, direcționată de I. Lupaș și Al. I. Lapedatu, a cuprins în sfera ei de cercetare mișcările sociale, cele țărănești îndeosebi, din Transilvania medievală și modernă. Un loc important îl ocupa Răscoala lui Horea, care oferise noi perspective luptei sociale și politico-naționale a românilor transilvăneni, ea fiind investigată în perioada interbelică pe baza unei informații istorice mai largi¹³.

O abordare nouă se înregistra acum prin lucrarea lui David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda* (1938)¹⁴.

După ce investigase unele aspecte ale ecourilor răscoalei în străinătate, istoricul clujean cantona cercetarea la două unități administrativ-politice situate la periferia ariei Răscoalei din 1784, coborând însă până la faptele istorice mărunte, dar edificatoare asupra mentalității țărănimii ridicate la luptă. Răscoala însăși era tratată de istoric din unghiul de vedere al unei concepții istorice noi, reconstituirea istoriografiei pătrunzând în intimitatea faptelor istorice derulate atunci, a cauzelor și efectelor acestora.

În deceniile ce au urmat celui de Al Doilea Război Mondial s-au oferit noi posibilități de afirmare istoriografiei sociale. Cercetarea istorică a încorporat, astfel, în timp, viața socială, mișcările sociale ca pe un domeniu al ei, fiind realizate studii de detaliu, monografiile și sinteze istorice care au marcat progresul cunoașterii acestuia.

Astăzi putem vorbi de instituționalizarea cercetărilor din acest domeniu, din moment ce o comisie specializată, afiliată Comitetului Internațional de Științe Istorice (CISH), abordează mișcările și structurile sociale, iar Congresele Internaționale de Științe Istorice își stabilesc deopotrivă teme referitoare la marile mișcări sociale din trecut. La Congresul Internațional de Științe Istorice de la Viena (1965), o dezbateră a privit mișcările sociale din Centrul și Sud-Estul Europei din sec. XV-XX (Ștefan Pascu și colaboratorii); la cel de la Moscova (1970) s-a dezbătut raportul dintre mișcările țărănești și mișcările naționale și revoluțiile burgheze (J. Droz, A. Soboul), la Congresul de la București (1980), problematica răscoalelor țărănești din Europa sec. XVII-XVIII (G. Heitz, G. Vogler), iar la Congresul de la Stuttgart (1985), raportul mișcări populare – mișcări religioase în Evul Mediu¹⁵.

Se pot observa câteva direcții și orientări în cercetarea istorică din ultimul timp referitoare la mișcările sociale, la răscoalele țărănești din Evul Mediu.

Istoriografia problemei a fost preocupată, în ultimul timp, de *lărgirea bazei documentare* a cercetării. Astfel, au fost selectate și publicate principalele piese

¹³ Pompiliu Teodor, *Istoriografia răscoalei lui Horea*, în *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, coord. Nicolae Edroiu – Pompiliu Teodor, p. 50-56.

¹⁴ David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, 203 p.

¹⁵ Vezi *Actele* Congreselor Internaționale de Științe Istorice din anii 1965, 1970, 1980, 1985.

documentare referitoare la răscoala țărănească de la Bobâlna din 1437-1438, la războiul țărănesc din 1514, fiind cunoscut și amplul efort pentru realizarea corpusului *Izvoarele răscoalei lui Horea* (București, 1982–2014, 17 volume), care va fi dus mai departe, proiectul lui prevăzând apariția a circa 30 volume.

A doua direcție este cea *monografică*. Studiile de detaliu, pregătitoare, din perioada interbelică și din ultimele decenii, au oferit posibilitatea refacerii monografice a marilor răscoale țărănești¹⁶, istoriografia românească oferind exemplul lucrării acad. Ștefan Pascu referitoare la Bobâlna și mai ales al amplei lucrări a acad. D. Prodan privitoare la răscoala lui Horea (apărută deja în două ediții, 1979, 1984)¹⁷, care s-a impus deopotrivă în istoriografia europeană.

În ultimele decenii istoriografia răscoalelor țărănești înregistrează *direcția tipologică*. Inițiativa a venit din partea sociologilor, și a fost destul de repede îmbrățișată de istorici.

Sunt socotite deschizătoare de drumuri, ale noii direcții, tipologice, lucrările lui B. V. Porșnev (*Feodalizm i narodnyje massy*, Moscova, 1964), R. Mandrou (*Les classes et lutes de classes en France au debut du XVIIe siècle*, Messina-Florența, 1965) și R. Mousnier (*Fureurs paysannes*, Paris, 1967). Tipologizarea răscoalelor țărănești a solicitat însă criterii de ordonare și modele, în funcție de care ele să fie trecute într-o categorie sau alta, ivindu-se, deci, pericolul unui nou schematism. De aceea, istoricii francezi au recurs la așa-numitele „descrieri tipologice”, care au nuanțat încadrările tranșante în scheme tipologice constituite.

Încadrările tipologice ale mișcărilor sociale nu erau posibile însă fără precizarea caracteristicilor principale ale acestora.

În context, au fost reluate discuțiile sub aspect conceptual. Dezbaterile de la București din vara anului 1984 asupra caracteristicilor mișcărilor sociale din Evul Mediu a afirmat mai multe puncte de vedere în legătură cu relațiile: revoltă (țărănească sau orășenească) și răscoală; răscoală și revoluție¹⁸.

Clasificările tipologice au solicitat însă și operația comparatistă, deschizând *studiul comparatist* al mișcărilor sociale, al răscoalelor țărănești. Se invocă abordarea comparatistă din 1973 a lui C. S. L. Davies (*Peasant Revolt in France and England*). În 1984, I. Wolf a întreprins un studiu comparat între Răscoala din Boemia (1775) și Răscoala lui Horea (1784)¹⁹.

¹⁶ Nicolae Edroiu, *Recherches historiographiques roumaines de la période 1944-1984 concernant les mouvements sociaux au Moyen Âge dans les Pays Roumains*, “Nouvelles Études d’Histoire”, VII, publiées à l’occasion du XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart, 1985, București, Edit. Academiei, 1985, p. 94-97.

¹⁷ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, 1979, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1979, 602+766 p.; edit. a II-a, 1984.

¹⁸ „Dezbateri”. *Răscoale și războaie țărănești în Europa feudală (Tipologie, programe, forțe motrice)*, „Revista de Istorie”, 37, 1984, nr. 10, p. 1004-1022.

¹⁹ Iosif Wolf, *Răscoala din Boemia (1775) și răscoala lui Horea. Studiu comparat*, în *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, p. 169-199.

În volumul al treilea din lucrarea sa asupra *Voievodatului Transilvaniei*, după prezentarea răscoalelor țărănești din 1437 și 1514, acad. Ștefan Pascu insistă asupra caracteristicilor principale ale acestora²⁰. Cercetarea comparată oferă posibilitatea surprinderii unor fațete și particularități ale mișcărilor sociale supuse comparării, cu condiția ca operația să nu fie forțată și să nu fie comparate aspecte care, eventual, la unul dintre termeni nu există.

Literatura istorică din ultimele decenii din Europa – inclusiv din România – a fost preocupată de studierea problematicii Evului Mediu târziu, de mișcările sociale aparținând acestui răstimp istoric. Interesul istoricilor s-a îndreptat spre participarea țărănimii la mișcările naționale și la revoluția burgheză. Se remarcă două centre europene ale acestei direcții, cel din Franța (A. Soboul și J. Droz), continuate în preajma bicentenarului Marii Revoluții franceze, și celălalt, din Germania, unde au apărut lucrările din 1975 (*Der Bauer im Klassen-Kampf. Studien zur Geschichte des deutschen Bauernkrieges und des bäuerlichen Klassenkämpfe im Spätfeudalismus*) și cea din 1985, privind țărănimea și revoluția burgheză (*Bauern und bürgerliche Revolution*).

În istoriografia română sunt de acum cunoscute abordările cu privire la solidaritățile moderne, la socializarea mișcării naționale românești (sf. sec. XVIII – încep. sec. XIX), lucrări ce se înscriu în deschiderea oferită de lucrarea acad. D. Prodan cu privire la cel mai important act al românilor transilvăneni din secolul al XVIII-lea, *Supplex Libellus Valachorum*.

*

Dintre aspectele îmbrățișate de cercetătorii români ai istoriei sociale, menționăm pe cele privind cauzele și împrejurările izbucnirii acestor mișcări, desfășurarea și înăbușirea lor, la forțele participante, raporturile răsculaților cu puterea centrală, programul lor. Iar pe măsura acumulării de material faptic și de concluzii, istoriografia românească a încercat tipologizarea mișcărilor sociale din Evul Mediu, precizarea noțiunilor ce denotau formele de manifestare ale acestora. Istoricii români care au acordat mai multă atenție tipologiei mișcărilor sociale din țările române din secolele XIV-XVII (Ștefan Pascu, Mihai Berza, Ștefan Ștefănescu și participanții la dezbaterile care a avut loc în 1984 la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, cu tema „Răscoale și războaie țărănești în Europa feudală (tipologie, programe, forțe motrice)”) au delimitat formele premergătoare răscoalei țărănești, răscoala, războiul țărănesc și revolta (sau răscoala) orășenească.

Formele inferioare ale mișcărilor sociale din Evul Mediu cunoscute în istoria Țărilor Române au fost considerate *împotrivirea* obștilor sătești libere în fața

²⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1986.

ofensivei feudale, *refuzul* țărănimii de a împlini obligațiile față de stăpânul feudal, *fuga* de pe moșie, *răzvrătirea* (revolta) locală, *haiducia*. Asemenea forme înregistrează o dispersie istorico-geografică în raport de accentuarea aservirii feudale, de particularitățile vieții feudale de pe un domeniu sau altul, de împrejurări și evenimente politice și militare care agravează starea țărănimii.

Astfel, cercetările istorice românești au reconstituit *acțiunile de împotrivire* ale obștilor țărănești din satele românești libere în momentul apariției pericolului feudalizării lor. Deposedarea vechii stăpâniri și libertăți obștești, aservirea comunităților sătești libere până atunci față de un stăpân feudal (nobil, domnie, regalitate, biserică și chiar oraș). Includerea lor în componența domeniilor feudale s-a făcut cu sprijinul Puterii centrale.

Sunt împrejurările în care satele apar în lumina documentară, cele dintâi atestări în acte scrise datorându-se contactului acestora cu „ordinea” feudală. Documente păstrate din secolele XIII-XV, provenind din zonele mărginașe submontane (Hațeg, Făgăraș, Maramureș, Nord-vestul Olteniei, Câmpulung Moldovenesc, Vrancea), înfățișează realități privind țărănimea liberă, care ducea o permanentă luptă de apărare în fața ofensivei feudale, sprijinită aceasta de domnie și de regalitate.

Formele inferioare de acțiune antifeudală ale țărănimii aservite cunosc o intensificare accentuată mai ales în Transilvania în secolele XIV-XV. *Fuga de pe un domeniu feudal* pe altul, refuzul achitării dărilor față de stăpân și chiar împotriviri violente sunt tot mai des înregistrate în documente după începutul secolului al XIV-lea. Fie că stăpânul feudal era reprezentat de nobil, fie de biserică (episcopia Romano-Catolică din Alba Iulia sau mănăstirea din Cluj-Mănăstur, atacate în mai multe rânduri de țărani iobagi) sau oraș, țărănimea aservită se împotrivesc în forme nonviolente și apoi violent, în fața ascensiunii sistemului feudal, a sporirii obligațiilor față de stăpân, a abuzurilor acestuia. În Transilvania se intensifică *frământările* și *răzvrătirile locale*, cu deosebire în perioadele ce preced răzcoalele și războaiele țărănești, așa cum a-a întâmplat în deceniile de dinainte de marea răscoală țărănească de la Bobâlna (1437-1438) și de războiul țărănesc din 1514. Aceste mișcări țărănești au cuprins mai multe localități din diferite părți ale Transilvaniei, ca Maramureșul, Făgărașul și Hațegul, Bihorul și Turda-Alba.

Formele superioare pe care le îmbracă mișcările sociale sunt *răscoala țărănească* și *războiul țărănesc*. Ele constituie, totodată, forma cea mai înaltă pe care o cunoaște lupta țărănimii române în Evul Mediu, în feudalism. La aceste mișcări sociale de amploare participă masiv țărănimea dintr-o regiune mai extinsă, realizându-se – la timpul respectiv – o grupare țărănească mai numeroasă care întreprinde acțiuni antiboieresti și antinobiliare deschise, prin care se tindea la și se realiza „nimicirea” feudalilor locali și a castelelor lor.

Asemenea răscoale și războaie țărănești de amploare au izbucnit în momentul agravării situației țărănimii aservite ca urmare a creșterii obligațiilor, în natură,

muncă și bani, a intensificării abuzurilor marilor feudali. Ridicarea la luptă, împotrivirea și acțiunile violente, deschise, constituie dovada stării de disperare în care a ajuns țărănimea iobagă, decizia ei de a lupta împotriva regimului feudal, deși nu își propunea înlocuirea acestuia.

Astfel, în părțile de nord-vest ale teritoriului intracarpatic al spațiului românesc a izbucnit, în primăvara anului 1437, o mare răscoală țărănească, denumită răscoala de la Bobâlna. Ea a constituit, totodată, cea dintâi răscoală țărănească de amploare din Estul Europei, rezultând din gravitatea raporturilor feudale pe care le-a înregistrat societatea românească.

Izbucnirea și desfășurarea ei a urmat calea clasică a răscoalelor țărănești din acel răstimp istoric. Peste sistemul de obligații către stăpânul feudal, regalitate și biserică au intervenit unele elemente noi, ca solicitarea în monedă nouă a unora dintre aceste obligații, pe fondul prădăciunilor și acțiunilor de jaf ale turcilor otomani, care întreprindeau acum primele lor campanii militare în sudul Transilvaniei.

În primăvara anului 1437 țărani iobagi români și unguri din părțile Clujului și Dejului s-au răscolat, adunându-se pe dealul de lângă satul Bobâlna, situat între Dej și Cluj. Aici s-au fortificat, după modelul uzitat în epocă și utilizat de răscolaii husiți din Cehia, înconjurând platoul de pe înălțimea menționată cu un lanț de care, în interiorul căruia s-a organizat țărănimea răscolată. Ea a ieșit învingătoare în prima ciocnire cu oastea taberei nobiliare, obligând pe marii feudali să se așeze la masa tratativelor, să asculte și să primească condițiile reprezentanților țărănimii victorioase. Înțelegerea dintre țărani iobagi și nobili încheiată sub dealul Bobâlna în iulie 1437 urmărea, în concepția țărănimii răscolate, să statornicească, prin ușurare, raporturile dintre țărani iobagi și nobili, să stăvilească abuzurile, reprezentanții țărănimii invocând situația mai veche, de dinaintea noii ofensive feudale, declanșată la mijlocul secolului al XIV-lea.

Reorganizată în cursul verii și toamnei anului 1437, oastea nobiliară înfruntă din nou pe răscolai, în octombrie același an survenind lupta de la Apatiu, înspre Bistrița, luptă nedecisă. O nouă „înțelegere” între cele două tabere se încheie, ea fiind confirmată la Conventul mănăstirii din Cluj-Mănăstur, în fondurile arhivei căruia s-au păstrat de fapt textele. Având nuanțe mai moderate, noua înțelegere urmărea, de asemenea, reglementarea prin acte bilaterale a raporturilor feudale.

Răscoala țărănească intră într-o nouă fază la sfârșitul toamnei aceluși an și în iarna 1437-1438. Sunt ocupate acum de către iobagii răscolai orașele de pe Someș și Arieș (Clujul în primul rând, Dejul, Sicul, Turda), la mișcarea socială ce continua să ia amploare participând și păturile sărace din orașe, plebeimea orașenească. La Cluj, în interiorul zidurilor orașului medieval se instaurează o conducere populară, experimentându-se forme politico-instituționale democratice. De aceea, abia printr-un efort sporit și generalizat al voievodului Transilvaniei și regalității, al întregii nobilimii, se ajunge la înfrângerea țărănimii răscolate, la represalii împotriva acesteia.

Cursul luat de procesul feudalizării în interiorul arcului carpatic în a doua jumătate a secolului al XV-lea, măsurile antițăărănești, de esență feudală, luate în adunările nobiliare ale voievodului au constituit cauzele unei noi ridicări a țărănimii iobage. La greutatea obligațiilor feudale s-au adăugat acum măsurile nobilimii de a aduce înapoi și pedepsi pe țărani iobagi care au părăsit domeniile nobiliare. Anularea dreptului de strămutare de pe un domeniu pe altul a țărănimii aservite ducea spre legarea de glie, ceea ce însemna restrângerea libertății juridice a iobagului. Țărănimea transilvăneană aștepta numai prilejul pentru a se ridica din nou.

Împrejurări favorabile în acest sens se ivesc după începutul secolului al XVI-lea, în primăvara anului 1514, când se preconizează organizarea unei cruciade antiotomane. Doritorii să participe, între care puteau fi și țărani, chiar dintre cei aserviți, sunt chemați să se adune pe câmpul din fața Budei, pentru a fi organizați. În fruntea mulțimii adunate este numit un mic nobil secu, din părțile estice ale Transilvaniei, Gheorghe Doja, care se remarcase până atunci în unele acțiuni antiotomane, dar și în timpul unor mișcări de natură socială. La auzul acestei chemări, s-a mișcat masiv spre Buda țărănimea iobagă, stârnind reacția nobilimii, care își vedea diminuată forța de muncă. Represaliile, precum și alte măsuri ale nobililor au făcut ca proiectata cruciadă antiotomană să se transforme într-un adevărat război țărănesc, mulțimea răsculată primind o bună organizare militară.

Pe trei direcții, conduși de Gheorghe Doja și de subalternii săi, răsculații se îndreaptă spre Transilvania, atacând castelele și curțile nobiliare, obținând victorii în ciocnirile cu efective nobiliare la Nădlac, Cenad, Arad, Lipova, pornind apoi asediul Timișoarei.

Alt tip de mișcare înregistrat în istoria Țărilor Române este *revolta lucrătorilor de la mine și de la ocnele de sare*. Asemenea revolte s-au intensificat în perioada premergătoare marii răscoale țărănești din 1437-1438 și a războiului țărănesc din 1514, pentru ca odată acestea izbucnite, lucrătorii de la ocne și mine să participe, alături de țărănimea iobagă și alte categorii sociale nemulțumite, la lupta comună împotriva marilor feudali.

Nobilimea din Transilvania și Ungaria, înfrântă în prima fază a războiului țărănesc, și-a adunat cu greu efective noi, sub comanda voievodului și a regelui, asediind grosul țăranilor răsculați denumiți și *cruciați*, concentrați în jurul cetății Timișoara. Înfrântă în cele din urmă, țărănimea iobagă răsculată a fost aspru pedepsită, căpitani principali, centurionii și decurionii fiind schingiuiți și maltratați. Dacă n-ar trebui să lucreze pământul nobililor – argumentau aceștia –, țărănimea răsculată ar trebui distrusă în întregimea ei. În dieta nobiliară ce a urmat războiului țărănesc din 1514 s-a decretat, de altfel, „legarea veșnică de glie” a țăranului iobag.

În cursul războiului țărănesc din 1514, desfășurat în cea mai mare parte a lui pe teritoriul Transilvaniei, s-a ridicat la luptă și *orașenimea*. Ea a luat parte la mișcare, demonstrându-și astfel forța. Păturile sărace din principalele orașe ale

Transilvaniei au anihilat, pe durata războiului țărănesc, autoritatea orașenilor bogați.

În perioada ce a urmat războiului țărănesc din 1514, în contextul Reformei și al *conflictelor religioase* din Transilvania, orașenimea se ridică în repetate rânduri la luptă, se revoltă, subminând puterea magistratului orașenesc.

Astfel, o nouă formă de mișcare socială este *revolta orașenească*, ea izbucnind cel mai adesea odată cu marile răscoale sau războaie țărănești, legându-și soarta de a acestora. Orașele din Țările Române, cu deosebire cele din Transilvania, cunosc și forma *revoltei meșteșugărești*, a *calfelor*, nemulțumite de starea lor, de condițiile la care erau supuși de conducătorii breslelor.

Intense mișcări țărănești au izbucnit în Transilvania în toamna anului 1599, când sub domnul Țării Românești, Mihai Viteazul, se realiza cea dintâi unire politică a Țărilor Române. S-au răscolat atunci cu deosebire țărani români, care au văzut în domnul român unificator pe unul de-ai lor, sprijinindu-i acțiunea. Mihai Viteazul a fost ajutat și de țărani secui, pe cale de a fi aserviți, care din aceleași motive se răscolaseră și în anii 1562 și 1595-1596.

În cursul secolelor XVI-XVII frământările țărănești și orașenești din Moldova și Țara Românească s-au împletit cu mișcările politice la care luau parte și boierimea mică și mijlocie și orașenimea bogată. Multe dintre aceste mișcări s-au declanșat odată cu frământările social-politice prilejuite de luptele pentru tron, cu fenomenele de criză social-politică din acest răstimp istoric. Astfel, țărani vecini din Moldova se răscolau între anii 1626-1630, o răscoală mai amplă desfășurându-se în anul 1633.

O mare răscoală, generalizată, izbucnită în orașul București și care s-a extins și în Moldova, a fost cea din 1655. Nucleul principal l-au constituit unele categorii militare, seimenii, dar, această mișcare, pornită din cadrul oștirii, s-a extins și în lumea satului, încorporând și problematica țărănească. Înfrântă, în cele din urmă, ca urmare a contradicțiilor apărute între forțele participante și a intervenției oastei feudale unite a celor trei țări românești, răscoala populară din 1655 reprezintă un moment de afirmare a categoriilor sociale supuse împotriva agravării raporturilor sociale, a intensificării aservirii feudale din acea perioadă.

Mișcările sociale din Țările Române în Evul Mediu se încadrează în șirul mare al acestor forme de luptă împotriva feudalismului dusă în Europa de către țărănimea aservită și categoriile sociale de jos din lumea satului și orașului.

În secolul al XVIII-lea, perioadă de elaborare a Lumii Moderne, mișcările sociale primesc un caracter complex. În fața cuceririi Transilvaniei de către Imperiul Habsburgic la sfârșitul secolului al XVII-lea, izbucnește răscoala condusă de Francisc II Rákoczi, la care țărănimea română participă masiv, din dorința de a scăpa din iobăgie. În 1737-1739 în Banat se desfășoară o amplă răscoală, determinată, între altele, și de colonizările forțate ale Curții din Viena.

Mișcările cu tentă religioasă la început, conduse de călugărul Visarion Sarai, 1744, și de Sofronie din Cioara, 1759-1762, din sud-vestul Transilvaniei au primit curând și un accentuat caracter social, prin participarea țărănimii române iobage. Asemenea mișcări sociale prefațau marea răscoală țărănească de sub conducerea lui Horea, izbucnită în toamna anului 1784.

Desfășurată în perioada de trecere spre capitalism, spre Epoca Modernă, răscoala lui Horea a avut un caracter complex. La originea ei stau antecedente de natură socială, împletite acum cu aspirațiile noii etape de dezvoltare a societății românești, a națiunii române în formare.

Cauzele răscoalei se află în situația social-economică, în starea de asuprire socială și națională la care erau supuși țaranii români transilvăneni. Înțelegerea răscoalei nu poate fi satisfăcătoare fără cuprinderea dimensiunilor iobăgiei transilvănene. O zugrăvire a acesteia, chiar și în linii foarte generale, a condus la concluzia firească asupra originilor răscoalei țăranilor români din Transilvania, la explicarea modalităților de acțiune a răsculaților pe scena evenimentelor, la pătrunderea punctelor aceluși ultimatum adresat nobilimii în numele lui Horea, la 11 noiembrie 1784, adevărat program al răscoalei, de un radicalism nemaiîntâlnit până atunci, care prefigurează programele revoluțiilor burghezo-democratice.

Iobăgia atinsese în Transilvania, după mijlocul secolului al XVIII-lea, dimensiuni greu de imaginat. Mai întâi, legislația feudală, așa cum a fost ea impusă de nobilimea maghiară în epoca Principatului, disprețuia țăranul aservit și îndeosebi pe cel român. Despuiat de drepturi, de libertăți, țăranul iobag român din Transilvania era „apreciat” doar pentru „brațele lui de muncă” prin care de fapt pune în valoare pământul, susținea nobilimea și întregul edificiu al Statului, constituind principala forță productivă de bunuri materiale.

Cucerirea habsburgică la sfârșitul secolului al XVII-lea și consolidarea regimului austriac în Transilvania n-au contrazis sistemul feudal juridic al principatului; preluându-l, i-a adăugat elemente noi pentru a-și atrage colaborarea nobilimii, care să concorde cu interesele noului regim. Politica reformistă promovată de Curtea din Viena, de Iosif al II-lea mai ales, urmărea consolidarea regimului austriac, centralizarea Imperiului, asigurarea capacității de contribuabil producătorului direct. Întreținerea aparatului birocratic austriac și mai ales a armatei imperiale a solicitat Transilvaniei noi contribuții bănești, în natură și în muncă, agravând și mai mult situația țărănimii.

Rezultatul a fost creșterea obligațiilor țăranului iobag față de stăpânul de pământ, a rentei feudale, din structura căreia obligația în muncă a atins dimensiuni de nesuferit.

Obligațiile țărănimii față de stăpânul de pământ au înregistrat o curbă ascendentă până la mijlocul veacului al XVIII-lea. Obligația în *muncă*, *robota*, ajunge acum la spectaculoasa dimensiune de 4 zile pe săptămână cu brațele și 3 zile cu vitele, documente istorice din epocă edificându-ne asupra condițiilor

deosebit de grele în care țăranul iobag era silit să presteze stăpânului feudal această obligație.

Prestațiile în *natură*, cele stabilite după dimensiunea gospodăriei iobăgești, nu țineau evidența posibilităților anului agricol, a producției agricole ce varia de la un an la altul. Ele trebuiau împlinite fără niciun alt considerent și însoțite de fiecare dată de daruri. Prestațiile în natură puteau fi convertite în bani, dar prețurile erau împovărătoare pentru masa iobăgimii.

În Țările Române, în cele din Răsăritul Europei în general, rezerva seniorială (*alodiul*), ca suprafață agricolă din domeniul feudal lucrată în regie proprie, de pe care stăpânul de pământ lua întreaga producție agricolă, a crescut acum ca mărime. Prezența în mai mare măsură pe piața produselor agricole din Europa, necesitățile sporite ale regimului austriac au determinat pe stăpânii de pământ să solicite mai mult domeniul și pe supușii lui. Aici se înregistrează un fenomen invers celui din societatea occidentală, obligațiile în natură și muncă ale țăranului aservit nu se reduc, treptat, prin creșterea celor în bani, ci sporesc odată cu mărirea suprafeței rezervei senioriale, spre sfârșitul feudalismului. Cerința sporită de forță de muncă pentru domeniul feudal a marcat starea materială și situația juridică a țăranimii aservite din Transilvania, determinând goana nobilimii posesoare de domenii după brațe de muncă, reacția, conservatorismul acesteia la măsurile preconizate de Curtea din Viena, care intenționa să desființase servitutea personală, legătura de glie.

În acest context se mențin în Transilvania și monopolurile feudale cum ar fi crâșmăritul, morăritul, din vămi etc., nobilimea și regimul austriac restrângând tot mai mult și anulând libertățile pe care țăranul aservit le mai avusese până atunci. Aceste monopoluri aduceau venituri în bani deloc neglijabile în beneficiul nobilimii și Statului.

Cauzele Răscoalei lui Horea se originează, așadar, în regimul apăsător al șerbiei din Transilvania, în starea extrem de gravă atinsă de raporturile feudale de aici în cursul secolului al XVIII-lea.

Peste contradicțiile sociale se suprapun cele naționale, rezultate din structura socială și demografico-națională a Transilvaniei. Conform conscripției din anii 1760-1762, aproximativ 66% (deci 2/3) din populația Transilvaniei era formată din români. Cea mai mare parte a țăranimii iobage (peste trei pătrimi) era formată din români, nobilimea fiind de origine maghiară sau maghiarizată, reprezentând deci elementul asupritor, la care se adăuga regimul austriac. Cercul de contradicții sociale era aici identic cu cel al contradicțiilor naționale, de unde rezultă sensurile multiple ale Răscoalei din 1784.

Meditând asupra complexității mișcării românești de la 1784, istoricul D. Prodan a reliefat temeiurile românești ale problemei iobăgești din Transilvania. „În geneza răscoalei – observă istoricul – stăruie deci, devine mereu mai acută o gravă problemă iobăgească. Aceasta ne va apare și mai gravă privită din unghiul ei

românesc. Ea se confundă în gravitatea problemei poporului român însuși. Lupta socială a iobăgimii române își are inevitabil și temeiul său național. Lupta de emancipare va fi temeiul popular al luptei de emancipare a însuși poporului român.

Înainte de toate pentru că iobăgimea română constituie partea covârșitoare, mult peste trei pătrimi a iobăgimii Transilvaniei.

Acest simplu fapt ar fi suficient pentru a da și un caracter românesc luptei sociale, a face din problema iobăgiei, în aceeași măsură, și o problemă românească.²¹

Drumul spre marea Răscoală din 1784 a fost netezit de frământări sociale, politico-naționale și religioase înregistrate în mai multe părți ale Transilvaniei. Agravarea situației țăranimii iobage de pe domeniile nobiliare și a stării locuitorilor din Munții Apuseni, organizați ca domenii fiscale, a determinat intensificarea mișcării protestatate a satelor, răzvrătirile locale, prevestind răscoala. Așa numitul „tumult” de la Câmpeni din mai 1782 și frământările prilejuite de conscripția militară din vara anului 1784 au canalizat nemulțumirea țăranimii iobage spre o mișcare de proporții.

Documentația istorică din acei ani, referitoare la regiunea Munților Apuseni sau la teritoriile comitatelor din interiorul principatului Transilvaniei, înregistrează variatele forme ale luptei sociale a țăranimii, de la fuga de pe domeniu și până la răscoală. Supușii camerali de pe domeniile miniere din Munții Apuseni fugeau în afară, în comitatele învecinate (Bihor, Sălaj, Cluj, Turda, Arad etc.), acceptând starea de jeleri pe domeniile nobiliare. În cazul unora era ținută, la locul de origine, evidența peregrinărilor din afară, solicitându-se în continuare obligațiile iobăgești. Țăranii iobagi din comitate fug de pe domeniile nobiliare în alte comitate, în zonele libere sau în orașe, foarte mulți în Țara Românească, încât textele scrise înregistrează expresia „*Tota Transilvania ad nos venit*”.

Răscoala va izbucni pe domeniile nobiliare și va cuprinde cu iuțelă și pe cele fiscale, ale statului. Mișcarea țărănească se generalizează, în extensiunea ei va anihila orice formă de dependență aparținând regimului vechi, feudal. Conducătorii înșiși, Horea în primul rând, agită țăranimea fără nicio discriminare, îndemnând-o pretutindeni la nesupunere și revoltă fațășă. Mișcarea țărănească se va declanșa violent la începutul lunii noiembrie 1784, ca urmare a unui incident produs la Curechiu, lângă Brad, când juzi nobiliari de origine maghiară au încercat să împiedice mulțimea de locuitori – țărani iobagi români – din satele zărândene ce se îndrepta, după adunarea țărănească de la Mesteacăn din 31 octombrie 1784, spre Alba Iulia, într-o ultimă încercare de a deveni soldați și a obține, în consecință, eliberarea din starea de iobăgie.

Răscoala țărănească din 1784 a cunoscut, în desfășurarea ei, trei faze; cea dintâi, ofensivă, acoperă în linii mari prima decadă a lunii noiembrie 1784, când,

²¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoricul formării națiunii române moderne*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984 (capitolul *Momentul răscoalei lui Horea*).

după izbucnirea ei în Zărand, se extinde în Munții Apuseni, pe Arieș și Ampoi, în Hunedoara și Alba, de-a lungul văii Mureșului. În mâinile răsculaților cad castele și curți nobiliare sau centre urbane unde se aflau orășenii bogați, funcționari ai domeniului fiscal, al oficiului montanistic, ca Abrudul, Roșia Montană, Baia de Arieș. Țărănimea este peste tot învingătoare, cu excepția celor două atacuri asupra Devei (din 6-7 noiembrie 1784), în urma cărora se trimite din munți cunoscutul ultimatum, în care este sintetizat însuși programul răscoalei. În numele conducerii centrale a răscoalei se cereau nobilimii comitatului Hunedoarei unit cu Zarandul desființarea nobilimii, împărțirea pământului domeniilor nobiliare în favoarea țărănimii. Acest ultimatum este expresia concepției țărănești de transformare a societății, de înlocuire a ordinii feudale înseși.

Revendicările țărănești au fost încorporate și în cele patru „armistiții” (înțelegeri) încheiate între țărănime și autoritățile civile și militare în tot atâtea puncte-cheie ale ariei răscoalei, între 11 și 17 noiembrie 1784. Mai puțin radicale decât ultimatumul adresat nobilimii în numele lui Horea și având un caracter local, „armistițiile” sunt edificatoare pentru cunoașterea sensurilor mișcării.

Faza a doua a răscoalei, corespunzând celei de a doua decade a lunii noiembrie 1784, stă sub semnal acestor „armistiții”, când răscoala slăbește în intensitate, iar tabăra adversă, reprezentată de nobilime și de armata imperială, pusă în mișcare în urma ordinului imperial, se constituie în forța represivă a mișcării, alături de care a acționat deopotrivă nobilimea maghiară, „insurecționată” din proprie inițiativă.

Răscoala era supusă, astfel, unor noi încercări. Porunci sunt trimise peste tot în sate, din partea conducerii supreme a răscoalei, pentru o nouă ridicare la luptă, de data aceasta în vederea înfruntării deschise și cu armata imperială.

În ultima fază a răscoalei (ultima decadă a lunii noiembrie și prima jumătate a lunii decembrie 1784), diferitele grupări țărănești trebuie să facă față asaltului general al armatei, după ce aceasta realizase mai întâi încercuirea Munților Apuseni. În cele dintâi ciocniri cu armata, țărănimea iese învingătoare la Brad, în 28 noiembrie 1784, Râmeți și Lupșa (ambele în 29 noiembrie 1784). În confruntarea principală de la Mihăileni (din 7 decembrie 1784), țărănimea este însă înfrântă, armata pătrunzând, odată cu sosirea iernii, în creierul Munților Apuseni, în zona Abrud – Câmpeni – Albac. Ultimul nucleu al oastei țărănești este dizolvat de Horea și Cloșca la 14 decembrie 1784 în Albac, ei retrăgându-se în munți, unde sunt interceptați în 27 decembrie 1784.

Desfășurată în perioada de trecere de la feudalism la epoca modernă, într-un răstimp istoric când procesul de formare a națiunii române se găsea în stadiul final, Răscoala lui Horea a avut profunde sensuri sociale și naționale. Țăranii români răsculați pun problema desființării nobilimii în totalitatea ei, urmând ca, astfel, ea să dispară. Împilarea socială și de neam la care au fost supuși, de secole, românii

transilvăneni a determinat acțiunile violente din cursul răscoalei, când țărani vor ataca pe nobilii maghiari și castelele acestora, împărțind bunurile rezultate din propria lor muncă și incendiindu-le curțile.

Ținta țăranilor răsculați au fost peste tot curțile și castelele nobiliare din satele situate în aria răscoalei, orașenii înstăriți din zona minieră, bogățiile acumulate prin exploatarea iobăgimii; aceste averi și bogății sunt prădate, incendiate, împărțite între răsculați spre folosință proprie. În câteva locuri din aria răscoalei, unele familii nobile s-au salvat, păstrându-și viața, prin adoptarea comportamentului țăranimii române răsculate, a îmbrăcăminte și religiei acesteia. Răsculații au supus categoria adversă, elementele acesteia unei acțiuni de anihilare în caz de rezistență sau de egalizare socială de concepție țărănească. Cercurile de contradicții sociale, naționale și confesionale s-au suprapus unele peste altele, măbind distanța dintre taberele care se confruntau pe scena evenimentului.

Cercetările istorice din ultimele decenii au reliefat, în alt rând, amploarea răsunsetului european al Răscoalei lui Horea. Pe numeroase căi, dintre cele mai variate, acesta s-a propagat cu intensitate diferită în aproape toate țările europene. A fost sensibil lărgită aria geografică pe care se știe astăzi că au străbătut aceste ecouri, fiind încorporate noi teritorii ariei lui de difuziune, și nu rămâne la îndoială că se vor adăuga altele în viitor. Intensitatea cu care răsunsetul răscoalei străbătea Europa constituie totodată o mărturie a gradului de receptie a problematicii ei de către lumea europeană de atunci. S-a demonstrat faptul că însăși Răscoala lui Horea era apreciată ca semn prevestitor al unor transformări profunde ce urmau să vină în Europa. Prin mijlocirea cercurilor diplomatice europene, a presei etc., răscoala a fost ridicată, încă în acei ani, la rangul unui eveniment de importanță europeană.

În atitudinile străine exprimate față de răscoală s-au putut observa și unele disonanțe: ele sunt în funcție de structurile socio-economice și cultural-politice din care proveneau. Semnificația evenimentului a fost văzută și ea diferit, apreciată după interesele politice și prin prisma curentului ideologic căruia aparțineau sau pe care îl împărtășeau factorii europeni respectivi.

În rândul țăranimii din teritoriile învecinate, aflată sub aceeași dominație, răsunsetul răscoalei a stârnit o profundă simpatie, înregistrându-se o efervescență a frământărilor țărănești din acele locuri tocmai în vremea răscoalei din Transilvania.

Cercurile vieneze, când nu adoptă o atitudine potrivnică, sunt adevrate ale tonului moderat, în conformitate cu vederile Curții din Viena, de neacceptare a ridicării poporului, situația lui urmând să fie îndreptată prin măsurile reformiste preconizate de „prealuminatul” împărat.

În statele germane, în principalele orașe ale acestora, se întâlnesc atitudini mai înțelegătoare față de răscoală, încercări de pătrundere a cauzelor ei.

În Franța de dinaintea revoluției democratice, evenimentul a fost pe larg difuzat și comentat, mai ales în presă, fiind posibilă acea caldă apărare a cauzei pentru care

au luptat Horea și țărani români răsculați, emoționantă și filosofică în același timp, datorată lui J.-P. Brissot.

Astfel, opinia publică europeană, de la cercurile politico-diplomatice și până la omul de rând, lua act în chip definitiv de existența unei problematice românești în Transilvania, exprimându-se atitudini favorabile acțiunii țăranilor români iobagi pentru eliberare socială și națională, într-un răstimp istoric important al formării națiunii române.